

**УЧАСТЬ ПРОТЕСТАНТСЬКИХ ГРОМАД (БАПТИСТІВ,
ЄВАНГЕЛЬСЬКИХ ХРИСТІЯН, АДВЕНТИСТІВ ТА ШТУНДИСТІВ)
ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ У ПЕРШІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ**

Спираючись на наукову літературу та архівні документи, автор досліджує й аналізує проблему участі правобережних протестантських громад у Першій світовій війні.

Используя научную литературу и архивные документы, автор исследует и анализирует проблему участия правобережных протестантских братств в Первой мировой войне.

Basing on the scientific literature and archives documents, author tries to make the analysis of the participation of Protestant groups of the Right-bank Ukraine in the I World War.

Ключові слова: протестантські громади, Перша світова війна, баптисти, євангельські християни, адвентисти, штундисти, сектанти.

Перша світова війна – один із широкомасштабних військових конфліктів в історії людства. Окремі статистичні дані, котрі свідчать про її катастрофічні масштаби, вражають: у цій війні взяли участь 33 країни, що мобілізували 65 мільйонів солдатів, із яких 10 – загинуло і 20 – було поранено. Жертвами серед цивільного населення стала майже така ж кількість людей. Перша світова війна носила як масовий, так і тотальний характер. Щоб підтримати боєздатність величезних армій, економіки цілих націй змушені були працювати до повного виснаження. Зростаючі втрати призводили до страшного напруження сил як на фронтах, так і в тилу, що суттєво поглиблювало існуючі політичні та соціально-економічні вади імперських порядків, які на той час панували на Європейському континенті. Отож, для Німецької, Австро-Угорської, Османської та Російської імперій ця війна стала фактично змаганням на самознищення.

Щодо українців, змушених воювати на боці як Російської, так і Австро-Угорської імперій, то для них наслідки цього військового конфлікту були жахливими. Так, протягом усієї війни Галичина поставала ареною найбільших та найкривавіших битв на Східному фронті, її мешканці зазнавали величезних збитків від руйнувань та спустошень, спричинених воєнними діями, а також брутальністю російських й австрійських військових. 3,5 мільйони українців у

російській армії та 250 тисяч – в австрійському війську боролися і вмирили за чужі держави, які відверто ігнорували їхні національні інтереси.

Поряд із військовими та цивільними особами у військово-політичних подіях на боці Росії активну участь взяла Російська православна церква, яка виявилася в авангарді захисту російської національної ідеї. Однак, варто зауважити, що окрім представників православного кліру в Першій світовій війні на російському боці брали безпосередню участь також і протестантські віруючі: баптисти, євангельські християни, адвентисти та штундисти, попри звинувачення їх владою у пронімецьких настроях. Отож, метою даної статті є неупереджене дослідження цієї участі. Для аналізу зазначеної проблеми автором опрацьовано й залучено архівні документи та ґрунтовні наукові праці, зокрема, монографії А.І. Клібанова, В. Любашенка, а також колективну роботу Ю.Решетнікова та С.Саннікова.

Імперські владні структури вважали особливо небезпечним проникнення протестантських ідей в російську армію. Військово-службовці-сектанти викликали недовіру у самодержавства в силу кількох причин. По-перше, приналежність до неправославних вчень, на думку високопосадовців, знижувала патріотизм солдат з огляду на тісний зв'язок російських протестантів із своїми зарубіжними релігійними центрами. На цю обставину представники влади особливо наголошували в період Першої світової війни. Типовим прикладом може слугувати циркуляр начальника жандармських управлінь від 7 березня 1915 року, спрямований Департаменту поліції. У ньому, зокрема, зверталась увага на те, що у “...лжевченнях адвентистів і штундобаптістів настільки сильно відчувається вплив Німеччини, що означені секти, особливо баптистська, є по суті розсадником германізму в самій Росії” [1, арк.4зв.]. По-друге, дотримання військовослужбовцями – сектантами Божих заповідей могло стати на заваді виконання ними свого військового обов'язку. Так, начальник Київського ГЖУ 23 липня 1915 р. писав з цього приводу : “...Серед самих адвентистів умови військового часу різко виділили негативну рису їхнього вчення у питанні виконання заповіді “не убий” і вплив односторонності розуміння цієї заповіді шкідливо позначився на частині заборонених до армії адвентистів. У листах з театру війни деякі сектанти пишуть, що “...їхня совість не дозволяє їм колоти та вбивати людей” [2, арк.110]. 11 лютого 1912 р. Київський губернатор доповідав у Департамент духовних справ, що на питання про те, як потрібно

розуміти заповідь “не убий” сектанти Київської губернії відповідають по-різному: одні вважають, що вона забороняє вбивати ближнього за власною волею, але не за волею законно існуючої влади і не під час війни; другі – що заповідь забороняє вбивати не лише у бійках, сварках й інших подібних випадках, а й під час військових дій і тому віруючі повинні ухилитися від військової служби, зокрема не носити вогнепальну зброю. Решта – поділяла погляди перших і других на недопустимість убивства за будь-яких обставин, однак розуміла що навмисне ухиляння від виконання державних повинностей, зокрема, військової служби, із якою пов’язане носіння та використання зброї, може нести за собою відповідальність. Тому вони не вважали за гріх, якщо віруючий, знаходячись на строковій військовій службі, буде за словами апостола Павла “не противитися начальству, але і не робити противного Богу”, тобто не відмовлятиметься від носіння зброї, але й використовуватиме її так, щоб не завдати шкоди ворогу (стріляти вниз чи у повітря, але ні в якому разі не влучати у людину). Київський губернатор із всього вищесказаного робить висновок, що такі різноманітні погляди на військову службу, очевидно, не засновані на віровченні сектантів, а скоріше за все, є результатом власного переконання кожної окремої протестантської громади. Один із повітових справників у своїх розмірковуваннях з цього приводу пішов ще далі. Так, зокрема, він вважав, що ухиляння сектантів від виконання вимог військової служби варто розглядати як вплив не лише релігійних переконань, а й політичних мотивів, адже євангельські християни-баптисти, на його думку, вважають можливим збройне протистояння Росії та Австрії – батьківщини баптизму і тому не хочуть брати у ньому участі, адже є братами по вірі [3, арк.53-53зв.]. Підтвердженням його слів може бути наступна справа. Так, начальник Волинського губернського жандармського управління писав у своєму рапорті до Волинського губернатора від 5 лютого 1917 р., що селянин с. Холостно Житомирського повіту Волинської губернії Харитон Стецюк начебто говорив на проповіді під час різдвяних свят, що німці – брати, що їм не потрібно чинити супротив, а, навпаки, варто віддати все майно, залишивши собі лише Біблію. Також він зазначав, що такі погляди серед селян-сектантів підтримують як місцеві німці, так і німці у засланні[4, арк.38зв.]. Проте самі євангельські віруючі спростовували подібні звинувачення. Так, 1915 р. з’явився так званий “Заклик до штундистів Канівського повіту, Київської губернії проти участі у військових діях”, складений

трьома селянками-сектантками м. Шендерівки Канівського повіту, в якому вони заперечують свою співпрацю із німцями й пояснюють власні релігійні переконання. Зокрема, у ньому зазначалося : “Для чого створена людина? Для вічної правди чи вона створена для зла, гріха. Ви – служителі царства Світла, якщо ж так, то ви не повинні брати зброї до рук. Нас за це зарахували до прихильників німців, а також до бунтівників та страйкарів. Ми вважаємо, що гріхом є захист будь-якого царя. Ми захищаємо дух правди, миру та братерської любові... Ми як сироти, гнані світом. Нехай же Росія вбачає в нас винуватців правди та добра...” [5, арк.93-94] .

Про позицію баптистів щодо питання ставлення до військової служби красномовно говорить брошура “Віровчення російських євангельських християн-баптистів”, опублікована ще 1906 року, в якій, зокрема, мовилося : “...ми вважаємо себе зобов’язаними, коли закличе нас до того начальство, нести повинності військової служби. Ми не бачимо для себе перепон з боку нашої віри приймати урядові розпорядження...” [6, с.15].

Однак, варто зауважити, що дійсно частина протестантських віруючих, мобілізованих в російську армію, відмовлялася приймати військову присягу, посилаючись на свої релігійні переконання. Так, зокрема, вчинив у листопаді 1916 р. мешканець С. Великі Ришківки Заславського повіту Волинської губернії Ф. Льонець, відправлений у м. Житомир у 500-ту пішу дружину[7]. Відмовилися від використання зброї за релігійними переконаннями й євангельські християни А.Я. Логвиненко із с. Суники Черкаського повіту Київської губернії та П.І. Дмитренко із с. Сорокитяги Васильківського повіту тієї ж губернії [8, арк.68]. Зрозуміло, що в період війни прихильники подібних пацифістських ідей розглядалися владою як ворожі російській державі елементи і піддавалися різноманітним репресіям. За офіційними даними, всього за період з літа 1914 р. і до Лютневої революції 1917 р. військовими судами по всій Російській імперії було засуджено 343 баптисти через їх відмову воювати за своїми релігійними переконаннями [9, с.274].

Початок Першої світової війни приніс нові випробування не лише протестантам, які знаходилися у лавах російської армії, але й їхнім одновітцям, які залишилися в тилу. За умов воєнного часу, чужоземність походження протестантських релігійних течій давала самодержавному уряду привід інкримінувати їх прихильникам антидержавну діяльність. Проте довести вину віруючих за подібними

звинуваченнями було непросто. Так, зокрема, владним структурам та православної церкві не вдалося це здійснити у справі адвентистів міста Умані. Начальник Київського охоронного відділення не зміг довести, що діяльність сектантів чи керівників їх громад була спрямована на шкоду інтересам російської держави. З цього приводу він писав: “Не встановлено також, щоб адвентисти проводили серед населення агітацію за відмову йти на війну, застосовувати зброю проти ворогів, називаючи їх братами... В діяльності членів цієї секти немає нічого, що загрожувало б державному порядку і громадському спокою чи порушувало б вимоги закону і властей та шкодило б інтересам армії...” [9, с.318].

Подібну характеристику не лише адвентистам, але й віруючим інших протестантських течій давав навіть Київський губернатор. У листопаді 1914 р. у листі до Департаменту духовних справ він підкреслював, що з початком війни протестанти губернії виявили такі ж самі патріотичні почуття, як і православні віруючі. [10, арк.93зв.]

Відсутність у діячів членів протестантських громад антидержавного спрямування не допомогла їм уникнути нової хвилі утисків, котра була пов'язана із загальним посиленням реакції в імперії в умовах воєнного часу. Зокрема, в цей період набули поширення такі форми боротьби із сектантством як арешт пресвітерів та мобілізація їх у діючу армію. Так, за свідченням одного із діячів баптистського руху на Волині Є.М. Руденка, з початком війни в м. Житомирі релігійні зібрання віруючих позакривали, а багатьох керівників громад заарештували [11, с.56]. Подібні факти мали місце й в інших районах Правобережної України [12, с.131]. Так, у лютому 1916 року благочинний першого округу Сквирського повіту Київської губернії в своєму звіті до консисторії не лише вказував на факти мобілізації керівників сектантських громад на фронт, але й намагався проаналізувати їх вплив на розвиток сектантства у цьому повіті. Стосовно баптистів с. Семенівни він, зокрема, писав: “Нещодавно з'явилося у цьому селі сектантство, незважаючи на те, що керівники його забрані на війну, сектанти міцно тримаються своїх помилок і жоден із них не повернувся у православ'я” [13, арк.146].

У листуванні поліцейських чинів періоду Першої світової війни зустрічається інформація про випадки висилання керівників протестантських громад із місць їхнього постійного проживання. Так, за пропаганду сектантських ідей у 1915 р. подібного покарання зазнав пресвітер Суємецько-Хмелівської громади Новоград-Волинського повіту Волинської губернії І.Ковальчук. Проте віруючі, котрі

залишилися без керівника, не розгубилися і знайшли вихід із цього становища – обрали нового пресвітера – В.Власюка [14, арк.17].

Як бачимо, надії влади на послаблення протестантського руху в державі через арешт їхніх керівників та мобілізацію їх на фронт не завжди виправдовувались.

В період війни арештовували не лише керівників протестантських громад, але і рядових сектантських місіонерів, котрі пропагували свої ідеї в районах бойових дій. Військовому командуванню наказувалося будь-якими засобами перешкоджати їхній діяльності. Зокрема, баптистські проповідники підлягали негайному арешту, але “...без усякого розголосу, оскільки арештовані в таких справах завойовують собі симпатії оточуючих і прилюдний характер їхнього затримання може мати небажані наслідки” [11, с.159]. Отож, звертає на себе увагу прагнення російського уряду зберегти таємний характер переслідувань сектантів, що, очевидно, свідчило про сприйняття сектантської ідеології в солдатському середовищі. Так, 26 вересня 1916 р. унтер-офіцер Янгиленко доповідав помічникові начальника Волинського ГЖУ, що на початок 1916 р. баптистські зібрання в с. Холосне Житомирського повіту Волинської губернії відвідували солдати 434-ї Подільської пішої дружини, в обов’язки яких входило охороняти залізницю Коростень-Житомир. Поліцейський також відзначив, що з м. Житомира до цього села приїжджав на проповідь військовослужбовець М. Стецюк [15].

На фоні трагічних картин Першої світової популярними були не лише баптистські ідеї, але й есхатологічні проповіді адвентистів про кінець світу. Зокрема, відомий діяч адвентизму початку ХХ ст. Ю.Т. Бетхер навесні 1915 р. зазначав, що “всюди знаходяться душі, котрі цікавляться істиною Божою... Ця війна привела душі, які до цього часу не молились, до молитви” [2, арк.77].

Умови воєнного часу створювали сприятливий ґрунт для поширення протестантських ідей, але скористатися цим протестанти повною мірою не змогли внаслідок посилення урядових утисків та репресій. Тому в роки Першої світової війни вони змушені були згорнути свою активну місіонерську діяльність, що відзначили як державні чиновники, так і діячі православної церкви. Зокрема, за свідченням начальника Київського ГЖУ у воєнний час в Уманському повіті Київської губернії припинились молитовні зібрання адвентистів, непомітною стала й їхня місіонерська робота [2, арк.109зв.]. Аналізуючи розвиток протестантських течій у Канівському повіті тієї ж губернії, благочинний третього округу взимку 1916 р. повідомляв

Духовній консисторії, що “...сектанти принишкили та зажурились” [13, арк.140зв.]. Подібна картина, як правило, була характерна й для інших районів Правобережної України.

Незважаючи на всі звинувачення з боку російських високопосадовців та представників православної церкви, все ж члени протестантських громад були задіяні на фронтах Першої світової війни, одні – воювали із зброєю в руках, інші – працювали у медичних чи тилових частинах. Так, зокрема, участь адвентистів у війні красномовно описав голова їхньої церкви у Росії, пресвітер київської громади Г. Лебсак: “відразу ж після оголошення війни Німеччиною та Австрією київські адвентисти сьомого дня передали через губернатора його Імператорській Величності свої вірнопідданські почуття... Адвентисти брали участь у пожертвуванні білизни для поранених і досі займаються безкоштовним її пошиттям для Червоного Хреста... З міста Києва і всієї Київської губернії в зоні воєнних дій знаходяться близько 25-30 братів. Деякі з них потрапили до санітарних, деякі до телеграфних частин, а решта...бере участь у боях” [16, с.263]. У роки війни багато протестантів збирали пожертвування для поранених російських воїнів, організовували для них лазарети [17]. Однак, участь у створенні лазаретів для поранених часто пояснювалась недоброзичливцями бажанням сектантів вести антиправославну агітацію серед військових, а тому звучала вимога не допускати їх до лазаретів, навіть якщо останні були відкриті саме цими віруючими [18, с.364-365].

Таким чином, члени протестантських громад Правобережної України брали активну участь у військово-політичних подіях Першої світової війни на боці Російської імперії. Вона виявлялася як у їхній безпосередній участі у військових діях, так й у тилівій діяльності. Особливою активністю серед правобережних протестантів відзначилися баптисти, євангельські християни та адвентисти. Однак, деякі представники православної церкви й російської державної влади продовжували звинувачувати всіх протестантських віруючих у антидержавних настроях. Хоча справедливо буде зауважити, що часом такі звинувачення лунали небезпідставно і це підтверджується окремими архівними справами. В цілому, незважаючи на піднесення патріотичних почуттів у протестантському середовищі під час Першої світової війни, прихильники протестантизму не змогли уникнути репресій з боку російського самодержавства. Дискримінаційні заходи проти них припинилися лише після перемоги Лютневої революції 1917 року, із приходом в Росії до влади Тимчасового уряду.

1. ЦДІАК України. – Ф.1335, оп.1, спр.1899.
2. ЦДІАК України. – Ф.274, оп.1, спр.3590.
3. ДАКО. – Ф.2, оп.228, спр.83.
4. ЦДІАК України. – Ф.1599, оп.1, спр.258.
5. ЦДІАК України. – Ф.274, оп.1, спр.3700 (ч.1).
6. Вероучение русских евангельских христиан-баптистов. – Ростов-на-Дону, 1906.
7. Об установлении наблюдения за деятельностью сект. // СД “История Евангельского движения в Евразии: материалы и документы (1,0)” – Одесса, 2001. – E:\files\textus\4\0222 a. html.
8. РГИА. – Ф.821, оп.133, спр.198.
9. Клибанов А.И. История религиозного сектантства в России (60-е гг. XIX в. – 1917 г.). – Москва, 1965.
10. РГИА. – Ф.821, оп.133, спр.312.
11. История евангельско-баптистского движения в Украине: материалы и документы (Сост. С.И. Головащенко). – Одесса, 1998.
12. Решетников Ю., Санніков С. Огляд історії евангельсько-баптистського братства в Україні. – Одеса, 2000.
13. Институт рукописів ім. В. Вернадського. – Ф.160 Отчеты благочинных Киевской епархии о состоянии церквей за 1915 г. (1915-1916 гг.). – Спр.1085.
14. ЦДІАК України. – Ф.1262, оп.1, спр.313.
15. Донесение об антивоенной сектантской агитации // СД “История Евангельского движения в Евразии: материалы и документы (1,0)” - Одесса, 2001. – E:\files\textus\4\0222 a. html.
16. Любашенко В. Історія протестантизму в Україні. – Львів, 1995.
17. ЦДІАК України. – Ф.1599, оп.1, спр.258; Ф.442, оп.861, спр.312; Ф.274, оп.4, спр.381; Ф.274, оп.1, спр.3700; Ф.356, оп.1, спр.446.
18. Історія релігії в Україні в 10 томах. – Т.5 (Протестантизм в Україні). – Київ, 2002.

Ю.О.Хмеленко

УДК 94(477)

**ДО ПИТАННЯ ПРО РОЛЬ ОСОБИСТОСТІ
В РЕВОЛЮЦІЙНО-НЕЛІНІЙНИХ МОМЕНТАХ
ІСТОРИЧНОГО РОЗВИТКУ
(НА ПРИКЛАДІ ЖИТТЄВОГО ШЛЯХУ ЮРІЯ КАПКАНА)**

У статті, базованій на твердженні про ключове значення особистості в революційно-нелінійних моментах історичного розвитку, розкривається роль українського військового діяча Юрія Капкана в українському революційному русі. Обґрунтовано висновок про